

1^η διάλεξη

Η γραφή ως συστατικό στοιχείο του βυζαντινού πολιτισμού

Εισαγωγικές διευκρινίσεις

Περιεχόμενο μαθήματος

- Εξέταση της εξέλιξης του βιβλίου κατά τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου
- Διερεύνηση κύκλων που σχετίζονται με την αντιγραφή, τη διάδοση και τη χρήση βιβλίων (συγγραφείς, αντιγραφείς, τύποι αναγνωστικών κοινών)
- Ανάδειξη υλικών γραφής και σημαντικών αντιγραφικών εργαστηρίων και βιβλιοθηκών του βυζαντινού κόσμου
- Εξακρίβωση κοινωνικού και πνευματικού προφίλ αναγνωστών, αντιγραφέων και συγγραφέων

Στόχοι μαθήματος

- Κατανόηση ιστορικής εξέλιξης του βυζαντινού βιβλίου στη διαχρονία του
- Εξοικείωση με τα υλικά γραφής και τα διάφορα είδη βιβλίων
- Γνωριμία με πνευματικούς κύκλους του Βυζαντίου που σχετίζονται με την αντιγραφή, τη διάδοση και τη χρήση βιβλίων (συγγραφείς, σχολείο, αντιγραφείς, βιβλιοθήκες, αναγνωστικά κοινά)
- Δυνατότητα κατανόησης της σημασίας του βιβλίου για τον βυζαντινό πολιτισμό

Κυρίως μέρος διάλεξης

- Γραμμένο κείμενο (ιδιαίτερα σε μορφή βιβλίου): συστατικό στοιχείο του πολιτισμού μας. Βυζαντινοί φιλόλογοι και κωδικογράφοι: διέσωσαν μεγάλο μέρος της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, συνέβαλαν στην αναγέννηση των γραμμάτων και στη μετάβαση στη νεώτερη εποχή. Σημαντική η συμβολή των αντιγραφικών εργαστηρίων, πολλά εκ των οποίων βρίσκονταν σε μονές.
- Ιστορία πολιτισμού μεσογειακού χώρου: η επινόηση της γραφής σήμαινε την είσοδο ενός λαού στον πολιτισμό. Απουσία γνώσης λογοτεχνίας ενός λαού: επιφανειακή η γνώση του πολιτιστικού επιπέδου ενός λαού.
- Πολιτισμός ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας: έφτασε σε εμάς μέσω της αρχαίας ελληνικής και της ρωμαϊκής λογοτεχνίας.
- Βυζάντιο: ταυτισμένο στη συνείδηση πολλών σήμερα με εκκλησίες και εικονίσματα. Αναμφισβήτητη η σημασία τους, όμως η γνώση της βυζαντινής

λογοτεχνίας: απαραίτητη για να γνωρίσουμε τη βυζαντινή ιστορία και τον πολιτισμό.

- Λογοτεχνία: το σύνολο των γραπτών μνημείων ενός λαού ή μιας εποχής. Διάκριση γραμματείας-λογοτεχνίας (η δεύτερη δεν εμπεριέχει κείμενα που δεν έχουν λογοτεχνικά στοιχεία). Γνώση γραφής και ανάγνωσης από ένα μέρος του πληθυσμού: απαραίτητη για να γραφτεί η λογοτεχνία. Υψηλά ποσοστά αναλφαβητισμού στο Βυζάντιο. Διάκριση στην εκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών στο Βυζαντινό σχολείο, εκπαίδευση στο Βυζάντιο: αποκλειστικά ιδιωτική, άρα δύσκολη η πρόσβαση στα υψηλότερα κλιμάκια του σχολείου.
- Λαός με συνείδηση του πολιτισμού του: προσδίδει ιδιαίτερη σημασία στη γραφή. Αρμένιοι: ο πρώτος λαός εκτός ρωμαϊκής αυτοκρατορίας που εκχριστιανίστηκε (γύρω στο 300). Αποδίδουν την εφεύρεση της αρμενικής γραφής στον άγιο Μεσρώπ Μαστόκ, ο οποίος μέχρι και σήμερα χαίρει μεγάλης εκτίμησης. Αρμενική Ακαδημία Επιστημών: γιορτάζει κάθε χρόνο την ημέρα γέννησής του. Προκαθήμενος Αρμενικής Ορθόδοξης Εκκλησίας: έδρα στο Ερεβάν. Επιδεικνύει ως θησαυρό στους επισκέπτες του ένα μεγάλο αρμενικό αλφάβητο, που είναι φτιαγμένο από χρυσό και πολύτιμους λίθους.
- Πολλαπλές και στενές σχέσεις αλφαβήτου και μαγείας. Ελληνική λέξη για το γράμμα: *στοιχείον*= στοιχείο (αλφαβήτου ή ύλης), στοιχείο, κοσμοκράτορας.
- Βυζαντινή ιστοριογραφία: προσπάθεια επίτευξης πολιτικών στόχων με τη βοήθεια αρχικών γραμμάτων αυτοκρατορικών ονομάτων. Χρησιμοποιήματα με αρχικά γράμματα ονομάτων αυτοκρατορικών οικογενειών (π.χ. ΜΑΜΑΙΜΙ για δυναστεία Παλαιολόγων): ευμένεια αυτοκρατόρων. Αυτό δείχνει τη δύναμη της γραφής.
- Αρχαιότητα και Βυζάντιο: προσπάθεια ετυμολόγησης ονομάτων (το όνομα έδειχνε τις ιδιότητες και τον χαρακτήρα του ανθρώπου). Συχνά απαντά στα αγιολογικά κείμενα (κυρίως εναντίον διωκτών των μαρτυρών). Υμνογραφία: συχνά λογοπαίγνια με τα ονόματα των αγίων στα υμνογραφικά κείμενα. Ρωμανός Μελωδός: ετυμολογίες ονομάτων εθνικών φιλοσόφων με σκοπό την κατακραυγή τους. Βυζαντινή επιστολογραφία: λογοπαίγνια με την ετυμολογία ονομάτων με σκοπό την κατάκριση ή τον εγκωμιασμό των ατόμων που τα φέρουν.
- Αρχαία Αίγυπτος και Βυζάντιο: ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού ήταν αναλφάβητο: Έντονη γραφειοκρατία. Δεν είναι τυχαίο ότι στα παπύρινα έγγραφα της Αιγύπτου το χειρόγραφο ισοδυναμεί με τη λέξη χρεώγραφο.

- Στίχος= στίχος με τα στοιχεία του φορολογούμενου στον κατάλογο. Από ένα σημείο και μετά: στίχος= άνθρωπος. Απρόσωπες σχέσεις βυζαντινού φορολογικού συστήματος και πολιτών.
- Βυζαντινή ποίηση: οι άνθρωποι είναι παραδομένοι στον Έρωτα και την Τύχη, που καταδυναστεύουν τους ανθρώπους. Διγενής Ακρίτης: ο Έρωτας εμφανίζεται ως κρατικός υπάλληλος, με μελανοδοχείο και χαρτί, για να εκδώσει χαρτί υποδούλωσης. Τύχη: καταχωρεί στο μοιρογράφημά της την υποδούλωση των ανθρώπων, κυρίως ερωτευμένων ζευγαριών. Αβοήθητοι άνθρωποι: γνωρίζουν ότι όλος ο κύκλος της ζωής τους ορίζεται από το τι αναφέρεται σε βιβλία, έγγραφα επιγραφές κτλπ.
- Χριστιανισμός: *θηρσκειά του βιβλίου*. Δέκα εντολές: παραδόθηκαν από τον Θεό στον Μωυσή στο όρος Σινά σε μορφή γραπτών πινακίδων. Αρχές χριστιανικής θηρσκειάς: βρίσκονται σε δύο βιβλία (Παλαιά και Καινή Διαθήκη). Αναπαραστάσεις Χριστού (μωρό στην αγκαλιά ή τα γόνατα της Παναγίας, Παντοκράτωρ, Κριτής στην Αποκάλυψη): με βιβλίο στο χέρι. Προφήτες, άγιοι, απόστολοι: κρατούν βιβλία σε μορφή κωδίκων ή κυλίνδρων. Ευαγγελιστές: αποδίδονται να γράφουν σε έναν κώδικα. Πρώτες Οικουμενικές Σύνοδοι: υπήρχε κενός θρόνος με το Ευαγγέλιο, το οποίο αντιπροσώπευε τον ορατά μη παρόντα Χριστό. Αυλική εθιμοτυπία: σε εορτές η δεξιά πλευρά του θρόνου αφηνόταν κενή με ένα Ευαγγέλιο, το οποίο ήταν αντιπροσώπευση του Χριστού.
- Κόσμος βυζαντινού βιβλίου: θα ήταν φτωχότερος, αν δεν υπήρχαν κώδικες με κείμενα της Αγίας Γραφής.
- Αντίληψη Βυζαντινών: υπήρχε ένα είδος «γραπτής επικοινωνίας» μεταξύ ουρανού και γης. Κοντάκια Ρωμανού Μελωδού: ο Χριστός παρουσιάζεται ως μια προσωπικότητα που εκδίδει και υπογράφει έγγραφα κατόπιν απαιτήσεων των αποστόλων. Θρύλος για Ρωμανό Μελωδό που ήρθε από τη Συρία στην Κωνσταντινούπολη: η Παναγία εμφανίζεται στον ύπνο του και του ζητάει να καταβροχθίσει ένα ειλητάριο που του παραδίδει. Ο Ρωμανός υπακούει και όταν ξυπνάει, πηγαίνει στον άμβωνα της Αγίας Σοφίας και ψέλνει τον Ύμνο των Χριστουγέννων. Γραπτό κείμενο: προϋπόθεση για την έμπνευση και την πνευματική δημιουργία.
- Σημαντική επισήμανση: στην πολυεθνική βυζαντινή αυτοκρατορία δεν αντιγράφηκαν μόνο κώδικες που περιείχαν ελληνικά κείμενα. Παραδείγματα: Μελχιτικές κοινότητες στη Συροπαλαιστίνη, μοναστικές κοινότητες (Σινά, Μαύρο Όρος), Ιταλοελληνικές κοινότητες στην νότια Ιταλία και Σικελία.

Εκτός αυτού, ορισμένοι κώδικες σώζουν κείμενα δύο ή και τριών διαφορετικών γλωσσών.

- Κάθε χειρόγραφο είναι το αποτέλεσμα της συνέργειας τριών παραγόντων: επιφάνεια γραφής (υλικό), γραφή, και κείμενο.
- Η άποψή μας για τα βυζαντινά βιβλία είναι επηρεασμένη σημαντικά από την απώλεια ενός μεγάλου αριθμού χφφ. κυρίως από την πρωτοβυζαντινή και μεσοβυζαντινή εποχή. Αιτίες απώλειας χφφ.: κλοπές, απαλλοτριώσεις, φθορά λόγω χρόνου.
- Τα περισσότερα σωζόμενα βυζαντινά χφφ. παραδίδουν κείμενα της Βίβλου και βίους αγίων. Κεντρική η θέση του χριστιανικού δόγματος στη συνείδηση των Βυζαντινών.